

Oponentský posudok

PhDr. Peter Olexák, PhD. predložil na habilitačné konanie tlačou vydanú monografiu s názvom *Neskorá antika a rané kresťanstvo* (Ružomberok : Verbum, 2010, 237 + XXX strán, ISBN 978-80-8084-581-0). Táto kniha je predmetom tejto recenzie, resp. posudku.

Ranokresťanské obdobie je v cirkevných dejinách veľmi obľúbené, pretože je dôležité na pochopenie neskoršieho vývoja kresťanstva, lebo sa (do)formulovala nielen základná náuka, ale aj disciplína a prax kresťanstva v jej najzákladnejších princípoch. Neskoršie obdobia, ale osobitne novovek a neskoršie historické trendy k nemu radi zhládajú ako na ideálnu/idealizovanú fázu, v ktorej sa formovali vzťahy medzi cirkvou a štátom, medzi svedomím jednotlivca/kresťana a svetom a jeho realiami, medzi sakrálnou a svetskou spoločnosťou. Predložená práca je výberom siedmich tém, ktoré boli všeobecne prítomné v ranokresťanských spoločnostiach, boli pre nich dôležité, ba niektoré aj každodenne prítomné a stali sa východiskom kresťanskej morálky a povahy kresťanstva, ktoré formovalo Európu a príslušné regióny v stredoveku i v novoveku. Poznanie východiskových fáz verejných dejín (už) slobodného kresťanstva, resp. tém, ich obsahu, keď kresťanstvo reálne vstúpilo do profánneho sveta, je preto dôležité.

Záujem o dôsledné a hlboké poznávanie života a problémov ranokresťanských komunít sa systematicky objavuje od raného novoveku. Zmyslom či účelom poznávania bolo hľadanie prvej charizmy a istej „čistoty“ kresťanstva, ktorá bola v stredoveku prevrstvená ďalším vývojom a odlišným historickým kontextom; isté problémy nevyriešil ani raný stredovek a vyskytovali sa i neskôr, ba niektoré nie sú zodpovedané ani dnes (napr. na s. 140 autor spomína Tomáša Akvinského a scholastiku, ktorá pokračovala v debate o povahe odmietania biskupských vysviacok, resp. o ich nanucovaní). Predovšetkým protestantské komunity, ale aj katolícke, videli v stredovekom smerovaní isté znehodnotenie alebo deformáciu, ktorú treba napraviť, či reformovať, ako to robili napr. sv. František, sv. Bruno, Martin Luther, Ján Kalvín a mnohí ďalší. Iní autori vnímajú už ranokresťanské obdobie ako fázu, keď cirkev ovládla spoločnosť a už tu vidia zárodok deformácie. Cirkev však mala a má nielen nemennú božskú podstatu, ale pravidelne a často do nej vstupuje aj ľudský prvok, ktorý je príčinou dejinnosti. A z tohto uhla pohľadu je potom raný stredovek kresťanstva skutočne kľúčovou etapou vývoja.

Predložená práca v slovenskom prostredí chýbala, resp. v našom i českom prostredí existuje niekoľko starších prác a vysokoškolských učebných textov, ktoré z predmetného obdobia sprístupnili v národných prekladoch základné pramene (Zubko, Peter: *Kresťanský starovek. Výber pramenných textov pre poslucháčov prednášok zimného semestra cirkevných dejín*. Košice : Seminár sv. Karola Boromejského, 2001, 31 s.; Judák, Viliam: *Kresťanstvo v antickom svete*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2006, 112 s. a i., napr. Grossi, Vittorino – Siniscalco, Paolo: *Kresťanský život v prvých státiach. Kořeny víry*. Brno : CDK, 1995, 237 s.), no rozhodne nejde o frekventovaný záujem. Vznikli už aj špecifické práce k dejinám raného kresťanstva zo špecifických uhlov pohľadu, najmä rímskeho práva (napr. Nemec, Matúš: *Štát, cirkev a právo v rímskej ríši v prvých štyroch storočiach po Kristovi*. Bratislava – Trnava : Iura Edition, 2005, 88 s.). Olexáková publikácia vychádza z bohatých edícií

prameňov a bibliografických titulov vydaných v talianskom, francúzskom, anglickom a čiastočne nemeckom jazyku. Všetky tieto jazykové oblasti majú bohatú tradíciu zaoberania sa predmetnou problematikou a obdobím. Mnohé použité tituly sú seriály, ale celkovo je použitá literatúra staršia, základná, no na Slovensku absolútne nedostupná. Aj Olexákov pohľad je preto juho- a západoeurópsky, kde má štúdium predmetnej problematiky bohatú a kvalitnú tradíciu. Práca čiastočne vznikala počas autorových štúdií v Taliansku a badať v nej aj tamojšiu metodológiu, ktorá je pri tejto téme bežná. Tá síce nie je rozpísaná v úvode práce, ale to v talianskom prostredí nie je zvykom, lebo sa predpokladá, že čitateľovi sú metodologické východiská jasné, alebo ich pochopí pri štúdiu práce. Žiaľ, v práci chýbajú práce (ak nerátame skriptá a učebnice cirkevných dejín), ktoré vyšli a sú dostupné v slovenskom a českom jazyku, predovšetkým (v chronologickom poradí):

- Honert, Vilém Heřman: *O budoucnosti katolické církve a konci světa*. Praha : Tiskem a nákladem Družstva Vlast, 1931, 330 s.

- Vouga, François: *Dějiny raného křesťanství*. Praha – Brno : Vyšehrad – CDK, 1997, 269 s.

- Skřejpek, Michal: *Ius et religio. Právo a náboženství ve starověkém Římě*. Pelhřimov : Vydavatelství 999, 1999, 320 s.

- Hanus, Ladislav: *Pokonštantínska cirkev*. Bratislava : Lúč, 2000, 390 s.

- *Spisy apoštolských otcov*. Gábriš, Karol (ed.). Bratislava : Evanjelická bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského, 2004, 365 s.

- *Spisy apoštolských otců*. Praha : Kalich, 2004, 280 s.

- Marksches, Christoph: *Mezi dvěma světy. Dějiny antického křesťanství*. Praha : Vyšehrad, 2005, 256 s.

- Rüpke, Jörg: *Náboženství Římanů*. Praha : Vyšehrad, 2007, 344 s.

- Hazlett, Ian (ed.): *Rané křesťanství. Počátky a vývoj církve do roku 600*. Brno : CDK, 2009, 320 s.

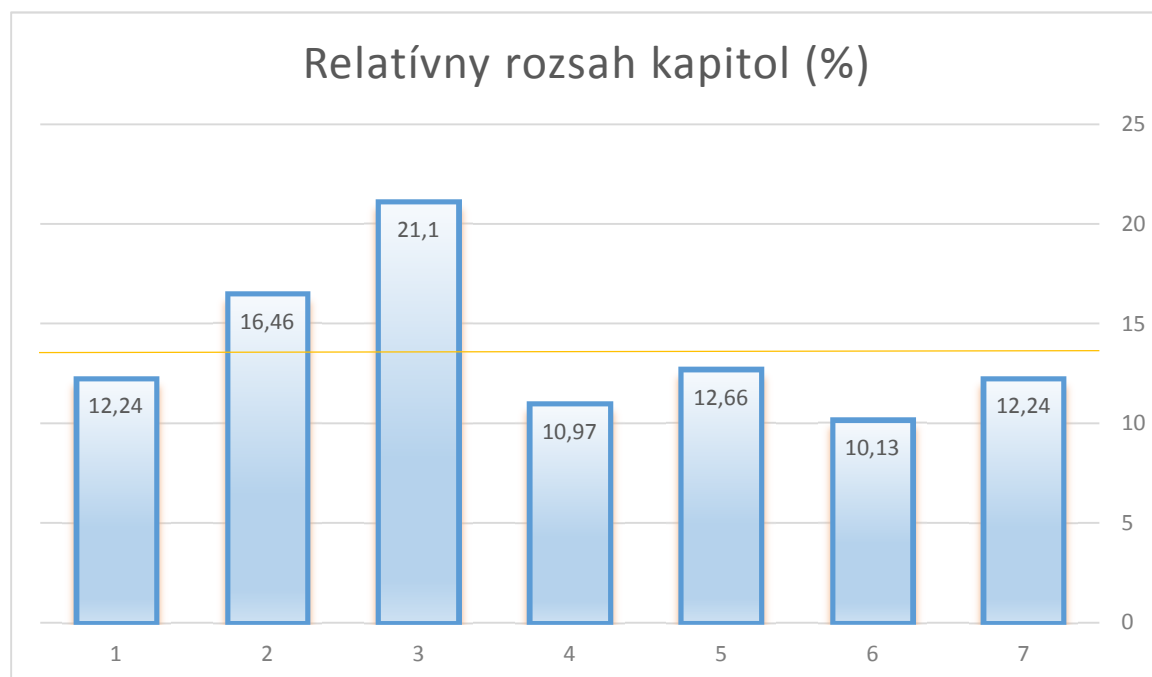
- *Příběhy raně křesťanských mučedníků*. Praha : Vyšehrad, 2009, 400 s. [Druhý diel vyšiel po vydaní Olexákovej práce.]

K tomu treba prirátat mnohé diela o ranokresťanskej gnóze či apokryfoch, patristické diela, napr. z edície Oikumeneh a z ďalších edícií, najmä českých, aj keď vo väčšine prípadov ide o prekladovú literatúru. Treba však poznamenať, že obsah týchto prác neprehľbuje autorovu prácu. Aj vo svetle spomenutých diel má Olexákov práca podobne moderný a kriticky zhodnotený obsah. V práci tiež nie je citovaná Migneho *Patrológia*.

Autor si zvolil spôsob predstavenia problematiky nie cez korpus prameňov, hoci ich často cituje, neraz aj v rozsiahlejších ukážkach. Autor v úvode zdôraznil, že sa sústredil na východnú časť rímskej ríše, ale bohato prezentuje aj iné rímske provincie, napr. v Egypte, severnej Afrike či Galii. Primárny záujem o Východ je prirodzený, pretože tu existovali najstaršie kresťanské obce a východná kresťanská tradícia v mnohom ovplyvnila aj ostatné rímske provincie. Autor tiež zdôraznil, že sa primárne venoval obdobiu 3. – 5. storočia, ale v práci sa nachádzajú prirodzené presahy do starších čias (napr. na s. 95 – 96, kde sa spomína sv. Polykarp), tiež do neskoršieho obdobia, čo ale nebolo na škodu veci, práve naopak, bolo to dôležité.

Jednotlivým témam bola venovaná nasledovná distributívna pozornosť (podľa rozsahu strán): (1) 12,24%, (2) 16,46%, (3) 21,10%, (4) 10,97%, (5) 12,66%, (6) 10,13%, (7) 12,24%. Táto komparácia

ukazuje, že autor sa snažil o vyváženosť, ktorá bola narušená len z vážnych dôvodov a bohatosti prameňov pri tretej kapitole.

Jednotlivé kapitoly zodpovedajú názvom a sú monotematické, navzájom sa prelínajú len v menách a miestach, nie v témach, resp. len v malej nevyhnutnej miere. Pri prvej kapitole síce ide o vyznanie viery: „Som kresťan“, ale v kontexte vojenskej služby v armáde. Tu mi absentuje aspoň čiastočné venovanie pozornosti sv. Martinovi, ktorý je azda najznámejším vojakom raného stredoveku a je blízky predovšetkým strednej a západnej Európe; autor tohto svätca pozná a z jeho životopiscov bohato čerpá pri iných témach (porov. s. 54, 56, 71, 77, 132 atď.), preto sa to žiadalo aj na tomto mieste.

V druhej kapitole sa pozornosť venuje mníšstvu a tu treba oceniť presahy z Východu do Európy, najmä do juhovýchodnej časti Apeninského polostrova a západnej Európy so stručným presahom až do Írska.

Mimoriadne závažnou je tretia kapitola venovaná najnebezpečnejšiemu a najrozšírenejšiemu bludu oných čias arianizmu, a to v rokoch 313 – 381. Autor predstavil, ako sa celý problém vyvíjal a riešil, a to od genézy, cez cisárske zásahy do ortodoxie od prvého všeobecného koncilu v Nicee. Je predstavený aj problém riešenia problémov arianizmu po Áriovi v rozličných rímskych provinciách. Autor predstavil aj zdanlivo nesúvisiace, ale paralelne sa vyskytujúce problémy, napr. precedencie popredných biskupských sídel na Východe. Na s. 119 je spomenutý gótsky biskup Wulfila. V literatúre je všeobecne rozšírená mienka, že jeho preklad biblie bol ariánsky, preto aj arianizmus medzi Gótmami pretrval dlhšie ako inde. Na iných miestach práce autor pri obdobných problémoch predstavil tam prítomný problém hlbšie, ale pri Wulfilovi to chýba. Aký názor má autor na uvedenú a všeobecne rozšírenú mienku, v čom vidí, alebo ako by konkrétne vysvetlil, že v čom spočívala ariánskosť Wulfilovho prekladu? Išlo skutočne o problém dogmatický alebo len jazykový v nedokonalom národnom preklade, ako sa to napr. stalo pri preklade dokumentov Druhého nicejského koncilu na dvore Karola Veľkého?

Štvrtá kapitola sa zaoberá miestom biskupa v spoločnosti, jeho morálnou autoritou, spôsobom výberu, ale predovšetkým málo známymi vnútornými postojmi ordinandov k prijatiu biskupskej konsekrácie, čo aj kriticky hodnotí (s. 133) ako dobový teatrálny úzus, ktorý si vtedajšia spoločnosť priam vyžadovala ako cnosť, ak odmietnutie skutočne nemysleli úprimne a potom boli k úradu/vysviacke/hodnosti až donútení. Autor sa nevyhýba ani problému podvojných pápežských volieb a problematike protipápežov, či zásahu ľudu a cisárov do volieb. Táto problematika bola prítomná takmer vo všetkých významnejších cirkevných obciach. V kapitole je aj zmienka o rituálnej nečistote (s. 145), ktorá bola jedným z dôvodov na presadenie celibátu (na Východe spojeného len s tretím stupňom orda). Tento nárok či všeobecne akceptovaný úzus raného stredoveku sa už v neskorom stredoveku síce stal výsmechom, hoci napr. východné spoločenstvá v severovýchodnom Uhorsku mali ešte v 18. storočí si rituálnu čistotu vážili a necelebrovali každý deň svätú liturgiu. Na s. 145 je zmienka o tom, že latinskí kňazi celebrovali denne sv. omšu. Skutočne to bol rozšírený zvyk už v ranom stredoveku? Napr. z výskumov uhorských dejín sa totiž ukazuje, že (aspoň v Uhorsku) to ešte ani v závere stredoveku nebolo pravidlo.

Piata kapitola predstavuje zábavné podniky (divadlo, amfiteáter, aréna, hipodrómy, štadión, cirkus, ulica) vtedajšej doby, ktoré boli síce miestom zábavy, ale súčasne do istej miery boli hodnotené ako miesto rezistencie pohanstva, ktoré odvádzalo od účasti na kresťanských bohoslužbách a zvädzalo k pochybným mravom. Celá táto kapitola sa opiera o spisy Jána Zlatoústeho (len okrajovo o Augustína); bol tento problém podobne vnímaný aj inde, alebo ho takto radikálne chápal len Ján Chryzostom?

Šiesta kapitola je po teologickej a disciplinárnej stránke mimoriadne závažná, pretože sa venuje problémom, ktoré v hierarchii desatora Božích prikázaní atakujú najvyššie, prvé prikázanie (ide o problémy mágie, veštenia, povier, démonolatrie). Táto kapitola je prirodzene spracovaná s presahmi do predkresťanských čias (s. 186 – 187), pretože v zásade išlo o problém pohanského prežívania. Táto téma je dôležitá preto, lebo v neskorších obdobiach sa obdobné problémy riešili iným spôsobom inštitútom inkvizície, hoci ani ranostredoveký postoj nebol mierny, ale rázny a niekedy aj absolútny (napr. s. 196 – 197), spojený s likvidáciou vešteckej literatúry (s. 200).

Kajúcnická prax je poslednou veľkou a mimoriadne závažnou témou, lebo vo svojej forme bola relatívne jednotná takmer po celé prvé tisícročie; celoživotná konverzia a nazývanie pokánia „druhým krstom“ len svedčia o tom, že vtedajšia spoločnosť a jej nároky boli mimoriadne vysoké, hoci postupne došlo k zániku katechumenátu a uvoľneniu disciplinovanosti. Autor naznačil súvisiace problémy, ktoré sa odlišne vyvíjali v rozličných regiónoch, pretože zohľadňovali miestnu mentalitu, ale súčasne sa isté spôsoby riešenia definovaných problémov (súvisiacich napr. s *periculo mortis*, krstom klinikov, apostáziou a pod.) pozitívne unifikovali pod pápežovou autoritou, nazývajúc to „rímska prax“ (s. 213). Bežne používaným prostriedkom bola exkomunikácia, čiže vylúčenie z kresťanského spoločenstva, klasickým sa stalo vykonávanie pokánia počas dlhšieho obdobia, jeho ritualizácia a liturgizácia. Autor na s. 222 spomína, že bežne existovali tzv. zoznamy hriechov, ďalej na s. 228 píše, že existovali taxatívne tresty za konkrétne ťažké hriechy, čo nariadili niektoré synody. Aký je rozdiel medzi opísanou praxou a neskorším zvykom íroškótskych mníchov, ktorí zaviedli klasické penitenciálne knihy, ktoré boli založené na obdobnom princípe, hoci ich Západ odmietal ako pochybné? Aj z veľkomoravského obdobia existuje zachovaný taxatívny výpočet trestov za ťažké hriechy (*Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II. Slovensko očami cudzincov. Vzácné správy o histórii nášho územia od 6. do 10. storočia, tak ako sa javia v písomnostiach prevažne cudzieho pôvodu*. Marsina, Richard (red.). Bratislava : LIC, 1999, dokument č. 20, s. 204 – 206), ktorý má byzantský pôvod; ako autor vidí jeho miesto v spomenutom kontexte?

Prosím o zodpovedanie otázok, ktoré prirodzene vznikli pri dôkladnom štúdiu habilitačnej práce a ktoré som pribežne položil v texte tohto posudku. Nejde o závažné pripomienky, ale o príspevok do diskusie nad komplexnosťou problematiky a orientovaní sa v jej zložitosti a pestrości.

Ak zhrnieme výber predstavených tém, tak jasne vidno, že bol premyslený, bol zvolený úmyselne a zodpovedne, aby bol predstavený skutočný obraz opisovanej doby. Autor sa k témam primárne postavil ako historik, nie ako moralista, právnik, teológ, filozof, sociológ a pod., hoci všetky tieto interdisciplinárne presahy práca má, lebo inak by nebola objektívna. To svedčí o erudovanosti habilitanta a jeho kompetentnosti.

Štýl Dr. Petra Olexáka je ľahký, nekomplikovaný, myšlienky rozvíja prirodzene, logicky, témy sú predstavené úsporne, ale pritom do hĺbky. Všade si dokázal podržať základnú reprezentačnú líniu, od ktorej odbočuje v prípade potreby, aj to len nakrátko. V práci predstavil nielen kresťanské, ale aj nekresťanské (mimokresťanské, pohanské) pohľady, v čom je zjavná snaha o objektívne predstavenie dejín. Autorovi sa podarilo pútavo a odborne predstaviť vojenských konvertitov, jednoduchých mníchov, teologicky rozmyšľajúcich biskupov, špecifické pohanské prežitky, ľudskú slabosť uprostred rozvíjajúceho sa kresťanstva v neskoroantickom svete.

Habilitačnú prácu *Neskorá antika a rané kresťanstvo* habilitanta PhDr. Petra Olexáka, PhD. odporúčam prijať na obhajobu a po úspešnej obhajobe odporúčam udeliť akademický titul docent v študijnom odbore 2.1.7 História.

Bratislava 14. septembra 2016

prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD., v. r.